

Urszula Swadźba

Przestrzeń pogranicza a wartości w życiu młodzieży : próba porównania

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 4, 155-167

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Urszula Swadźba

Uniwersytet Śląski

Przestrzeń pogranicza a wartości w życiu młodzieży

Próba porównania

Wprowadzenie

Badając kulturę w przestrzeni, nie sposób ominąć tak aktualnego zagadnienia, jak przestrzeń pogranicza i jej złożone problemy społeczne i kulturowe. Pogranicze jest swoistym laboratorium, gdzie stykają się dwie bądź więcej kultur i w sytuacji otwarcia granic współegzystują, przenikając się wzajemnie, tworząc nową jakość. W niniejszym opracowaniu przedstawię identyfikacje młodzieży, która żyjąc na pograniczu staje się obiektem oddziaływań wielu prądów, a jednocześnie sama współtworzy przestrzeń społeczną i kulturową pogranicza.

Ostatnie lata w Polsce to czas zmian ekonomicznych, politycznych i społecznych, jak też zmian w systemach wartości, wzorach zachowań i postaw. Młodzież jest szczególnie podatna na takie zmiany, bo szuka swego miejsca w życiu, pyta o jego sens. W artykule przedstawię system wartości, jaki wyznaje młodzież pogranicza polsko-niemieckiego: kulturowego, jakim jest Opolszczyzna (przykład Głogówka), oraz przestrzennego, jakim jest obszar

byłych województw zielonogórskiego i jeleniogórskiego (przykład Słubic i Zgorzelca)¹.

Uściślenia teoretyczne

Rozważenie zagadnienia zawartego w tytule artykułu wymaga uściślenia podstawowych pojęć. Najważniejsze z nich to „pogranicze”, czyli teren, na którym zachodzą pewne procesy społeczne i kulturowe, oraz termin „wartości”. Definicję najbliższą socjologicznemu rozumieniu przestrzeni pogranicza sformułował Andrzej Sadowski: „Socjologia pogranicza stanowi subdyscyplinę socjologiczną zajmującą się badaniem kontaktów społeczno-kulturowych, dokonujących się na pograniczu między dwoma lub więcej narodami, cywilizacjami (grupami etnicznymi) oraz ich następstw w postaci kształtującej się tam (lub istniejącej) rzeczywistości społeczno-kulturowej (ekonomicznej, politycznej itp.). Przedmiotem socjologii pogranicza jest:

- pogranicze jako obszar, terytorium znajdujące się przy granicy lub daleko od centrum (aspekt przestrzenny),
- pogranicze jako usytuowany w przestrzeni kontakt społeczno-kulturowy między dwoma lub więcej narodami lub grupami etnicznymi (aspekt społeczno-kulturowy),
- pogranicze jako miejsce kształtowania się nowego człowieka i jego kultury (aspekt osobowościowo-kulturowy).”²

W pierwszym znaczeniu pogranicze ujmuje się w aspekcie geograficznym jako obszar stanowiący część większego terytorium. Tradycyjnie pogranicza wyodrębniano jako terytorium przy granicy, jako przygranicze. A. Sadowski podaje, że pogranicze określa się w relacji do centrów. W tym znaczeniu jest ono bliskie kategorii „peryferie”. Mowa tu o sytuacji, gdy granica jest wyraźnie wydzielona administracyjnie, do centrum daleko, a kontakty z sąsiadami zza granicy są rzadkie i utrudnione. Natomiast w sytuacji otwarcia granic lub gdy mają one mniejsze znaczenia pogranicze staje się strefą przejściową, jakościowo inną i traci swą peryferyjność.

¹ W analizie posłużyłam się wynikami badań własnych zrealizowanych w Głogówku w 1995 roku oraz badań socjologów lubuskich, które zostały opublikowane w pracy zbiorowej: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*. Red. L. G o ł d y k a, J. L e s z k o w i c z - B a c z y ń s k i, L. S z c z e g ó ł a, M. Z i e l i ń s k a. Zielona Góra 1997.

² A. S a d o w s k i: *Socjologia pogranicza*. W: *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, Lublin 27–30 VI 1994*. Do druku przygotowali A. S u ł e k, J. S t y k, I. M a c h e j. Lublin 1995, s. 134.

Definicja sformułowana przez A. Sadowskiego ujmuje też pogranicze jako miejsce kontaktu społeczno-kulturowego. Można ją uzupełnić stwierdzeniem A. Saksona, że pogranicze to „obszar, który stanowi przedmiot wpływów i wzajemnego przenikania się zjawisk kulturowych dwu sąsiadujących narodów w warunkach nadrzędności lub podrzędności, ale bez zniszczenia związków z własnym obszarem narodowym”³. W tym znaczeniu pogranicze nie musi być przestrzenią przy granicy. Może ono rozciągać się po obu stronach granicy, ale niekoniecznie. Kultura grup żyjących na pograniczu kulturowym opiera się na cechach kultury macierzystej, ale posiada też zapożyczenia z kultury sąsiadów. Może się jednak zdarzyć, że grupa indyferentna kulturowo skłania się ku kulturze narodu sąsiadującego. Mowa tu o sytuacji, gdy kultura (wcześniej gospodarka) narodu macierzystego jest w kryzysie, rośnie natomiast siła narodu sąsiedniego. Wtedy grupy przygraniczne wybierają kultury bardziej atrakcyjne.

I wreszcie trzeci rodzaj pogranicza, o którym pisze A. Sadowski, to miejsce kształtowania się nowej świadomości i kultury mieszkańców tego obszaru. Na pograniczach powstają odmienne wzory społecznej tożsamości, nowe całości kulturowe. W wyniku zderzenia kultur następuje proces tworzenia nowych wartości, nie związanych tylko z jednym narodem. Kształtuje się typ człowieka, który podziela życie kulturalne i tradycje dwóch lub więcej społeczności. Tworzy się specyficzny lokalny typ kultury.

Przedstawione definicje pogranicza będą użyteczne w moich dalszych rozważaniach, ponieważ analizę badanych terenów pogranicza przeprowadzę na płaszczyznach, o których pisze A. Sadowski.

Wartości są drugą kategorią teoretyczną analizowaną i omówioną w artykule. Przydatne tu będą definicje wartości podane przez J. Mariańskiego i M. Misztal⁴. J. Mariański uważa, że zagadnieniem pierwszorzędym jest sposób istnienia wartości, ich zależność bądź niezależność od świadomości badanych i od ich subiektywnych ocen. Wymienia dwa stanowiska:

- obiektywistyczne,
- subiektywistyczne⁵.

Według koncepcji obiektywistycznej wartości są autonomiczne w stosunku do ocen, są od człowieka niezależne (dobro, piękno, sprawiedliwość). Koncepcja subiektywistyczna traktuje wartość jako wytwór ocen. Świadomość wartości jest identyczna ze światem wartości, gdyż wartości zależą całkowicie od ludzkich aktów wartościujących. Z kolei M. Misztal dzieli definicje wartości na trzy kategorie:

- psychologiczne,

³ A. S a k s o n: *Mazurzy – społeczność pogranicza*. Poznań 1991, s. 23.

⁴ J. M a r i a ń s k i: *Wprowadzenie do socjologii moralności*. Lublin 1989, s. 163–168; M. M i s z t a l: *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980, s. 13–47.

⁵ J. M a r i a ń s k i: *Wprowadzenie do socjologii moralności...*, s. 163.

- socjologiczne,
- kulturowe⁶.

W definicjach psychologicznych pojęcie wartości ma nacechowanie indywidualne, czyli jest to coś, co zostało przez jednostkę zinternalizowane. W definicjach socjologicznych nadaje się wartościom wymiar społeczny, podkreślając czynnik ich zinstytucjonalizowania przez grupy społeczne. Definicje kulturowe akcentują uniwersalny wymiar wartości w obrębie danego społeczeństwa.

W niniejszym artykule przyjmuję subiektywistyczną koncepcję wartości jako wytworów ocen grupy i jednostki. Przedstawię także ujęcie psychologiczne, akcentujące indywidualną internalizację wartości przez młodego człowieka na system przekonań jednostki, na to, co uważa za godne zachowania; i wreszcie ujęcie socjologiczne – analiza wartości uznawanych przez młodzież jako grupę społeczną. Celem artykułu jest więc odpowiedź na pytanie, czy życie na pograniczu i przynależność do różnych grup lokalnych różnicuje system wartości młodzieży oraz czy procesy zachodzące na tym terenie zmieniają ten system wartości. System wartości można badać w dwojaki sposób: pytając badanych wprost o wartości (moralne, rodzinne, religijne) albo wnioskując o nich pośrednio z innej wypowiedzi. W drugim przypadku respondenci, odpowiadając na inne pytania, ujawniają swoje preferencje. Z tego właśnie sposobu skorzystałam w badaniach przeprowadzonych na Opolszczyźnie, natomiast sposób pierwszy zastosowali socjologzy lubuscy, których wyniki badań przytaczam w artykule.

Dwa tereny pogranicza – dwie kultury

Analizowane przeze mnie tereny pogranicza są do pewnego stopnia zróżnicowane. Wspólną cechą jest kontakt z Niemcami. Tereny pogranicza polsko-niemieckiego, które badali naukowcy z Zielonej Góry, stanowią typowy przykład pierwszego rozumienia przestrzeni pogranicza. Pierwotnie tereny te miały charakter peryferyjny. Ściśle wytyczona między Polską a NRD „granica przyjaźni”, pilnie strzeżona, gdzie od czasu do czasu odbywały się manifestacje polityczne w celu pokazania wspólnoty interesów, nie pozwalała, aby wytworzyły się silniejsze więzy z sąsiadami zza Odry i Nysy. Sytuacji nie poprawiło częściowe otwarcie granicy w 1972 roku, ponieważ kontakty ograniczały się głównie do robienia zakupów co atrakcyjniejszych towarów przez Polaków w NRD. Znaczna odległość od centrum powodowała, że obszar ten miał cechy peryferyjności. Sprawą najistotniejszą było wszakże naznaczenie tej przestrzeni – ziem zachodnich – tymczasowością. W świadomości społecznej funkcjonowała jako przestrzeń zagrożona. Przybysze „zza Buga” i z Polski cen-

⁶ M. M i s z t a l: *Problematyka wartości...*, s. 15.

tralnej traktowali tę ziemię jako zdobyczną, w którą nie warto inwestować ani ściślej się z nią wiązać. Często skład społeczny i etniczny mieszkańców był tak zróżnicowany, że przez długie lata nie zdołała się wytworzyć więź społeczna, przeciwnie – różne grupy pozostawały w stanie konfliktu. W wyniku zmian systemowych i otwarcia granic w 1989 roku sytuacja tego obszaru zmieniła się zasadniczo. Zwielokrotnił się przepływ ludzi z jednej i drugiej strony granicy, dokonały się zmiany ekonomiczne, czego przejawem był rozrost bazarów oraz produkcji na potrzeby handlu przygranicznego. W. Misiak słusznie zauważa, że „w regionach przygranicznych występuje swoista stygmatyzacja niektórych obszarów, przez co zyskują one lepszą lub gorszą sławę. Dla przykładu region Zgorzelca, a więc po polskiej stronie granicy, znany jest obecnie jako skupisko obcokrajowców: Rumunów, Bułgarów, przedstawicieli państw azjatyckich, a także Cyganów próbujących przekroczyć granicę [...]. Czynnikiem stygmatyzacji tych obszarów jest przemyt oraz nasilone zjawiska patologii społecznej.”⁷ Przeźródź pograncza przestała być terenem peryferyjnym, tworzy się nowa jakość, nie zawsze pożądana. Trudno na razie mówić o dyfuzji kultur, ale niektóre jej elementy, szczególnie z zakresu kultury materialnej, z pewnością przenikają. Wyposażenie mieszkań, sprzęt RTV, sposób ubierania się to z pewnością elementy przyjęte od niemieckich sąsiadów, brak natomiast głębszego przenikania kultur – obserwuje się wręcz spotęgowanie funkcjonowania stereotypów. Nie występuje również osobowość pograncza. Możliwe, że dopiero po upływie dłuższego czasu od otwarcia granic, a także na skutek większej liczby małżeństw mieszanych dojdzie do wytworzenia nowego typu „człowieka pograncza” polsko-niemieckiego.

Drugi z analizowanych terenów jest dobrym przykładem pograncza kulturowego. Do granicy z Niemcami jest tutaj daleko, nie ma więc pograncza przestrzennego w pierwszym znaczeniu. Kultura autochtonów w czasie wielowiekowego obcowania z kulturą niemiecką nabrała cech niemieckich. Izolacja od centrum spowodowała brak oddziaływania macierzystej kultury i wytworzenie swoistej enklawy kulturowej. Wyrazem tego była specyficzna gwara śląska, w której zachowało się wiele elementów archaicznych zbliżonych do języka czeskiego. O specyfice śląskiego pograncza kulturowego świadczy wiele zapożyczeń leksykalnych z języka niemieckiego dotyczących przemysłu i jego wytworów. Obcowanie z kulturą niemiecką, a jednocześnie konkurencja z nią sprawiły, że Ślązacy odznaczają się solidnością i dobrą pracą. „Poza normami ograniczającymi ruchliwość przestrzenną i społeczną, spójność i solidarność grupy zapewniała macierzysta kultura symboliczna grupy. Religia katolicka, pielgrzymki do tradycyjnych miejsc kultu, legendarne wydarzenia z dziejów grupy, pamięć o swych bohaterach, to te wartości, które obok języka stały się

⁷ W. M i s i a k: *Europa regionalna. Procesy autonomizacji i integracji*. Wrocław 1996, s. 64.

centralnymi wyznacznikami kultury śląskiej” – pisze M. Szejma, charakteryzując Ślązaków⁸. Ta kultura wytworzyła też specyficznego „człowieka pogranicza”, który wyrastał z tych dwu kultur, często był indyferentny narodowo, nie potrafił określić swojej przynależności narodowej i „uciekał” w tożsamość lokalną. Po wojnie to pogranicze i jego kultura zostały wzbogacone elementami kultury wschodniej Polski. Wskutek tego zderzenia Ślązacy często uświadamiali sobie swoją bliskość z Niemcami, a nie z Polakami „zza Buga”, o czym pisał już S. Ossowski⁹. W miarę jak rosła potęga ekonomiczna Niemiec, a Polska popadała w kryzys ekonomiczny, dla osób indyferentnych narodowo atrakcyjniejsze stawały się Niemcy. Wyrazem tego była masowa migracja Ślązaków do RFN w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Przedstawione tutaj pogranicze kulturowe nie jest wolne od zjawisk patologii społecznej, ale nie występują one w takiej skali i w takim charakterze jak na pograniczu polsko-niemieckim. Tutejszą społeczność cechuje też większa stabilność i poczucie więzi społecznej.

Wartości młodzieży

Charakteryzując oba pogranicza, zwróciłam uwagę na zróżnicowanie etniczne i społeczne oraz powstałe w związku z tym różnice kulturowe. Można założyć, że kultura grup społecznych zamieszkujących przestrzeń pogranicza będzie zawierać odmienności w systemie wartości. Młodzi ludzie przejmują ten system wartości od starszego pokolenia i mimo że często się buntują i starają postępować inaczej, w gruncie rzeczy powielają zinternalizowane normy. Przedstawione dalej wnioski oparłam na wynikach badań na temat „Obraz Niemców w świadomości mieszkańców Ziemi Zachodnich”, które przeprowadziłam wśród młodzieży w Głogówku w 1995 roku. Badania te przyniosły wiele materiału empirycznego i były podstawą nakreślenia systemu wartości badanej młodzieży. Z kolei źródłem informacji o systemie wartości młodzieży pogranicza polsko-niemieckiego stały się badania socjologów lubuskich, przeprowadzone w latach 1991–1995¹⁰.

⁸ M. S z e j m a: *Starzy i nowi mieszkańcy Opolszczyzny*. Opole 1997, s. 59.

⁹ S. O s s o w s k i: *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*. W: T e n Ź e: *Dziela*. T. 3. Warszawa 1967, s. 251–301.

¹⁰ Por. L. G o ł d y k a: *Miasto pogranicza jako środowisko wychowawcze*; E. H a j d u k: *Aspiracje uczniów do podmiotowości*; J. K u r z ę p a: *Deprywacja współczesnej młodzieży – fenomen „jummy”*; J. K w i a t k o w s k i: *Komplementarność miast granicznych jako problem polityki, kształtowania przestrzeni i socjologii*; W. M i s i a k: *Zjawiska patologii społecznej*

Wartoœci młodzięzy pogranicza przestrzennego polsko-niemieckiego

Badania dotyczace wartoœci akceptowanych przez młodzięzy polskã i niemieckã przeprowadzone zostały w Słubicach¹¹. W artykule przedstawię wyniki odnoszace się tylko do młodzięzy polskiej. Badanych poproszono o ustosunkowanie się do siedmiu kategorii wartoœci: œzczęśliwe ȳcie rodzinne, przyjaźn równieœników, poczucie poȳtecznoœci swego działania, zdobycie szacunku i uznania innych, wykonywanie pracy dajacej zadowolenie, osiãgnięcie sukcesu i znacznej zamoŹnoœci. „Na pierwszym miejscu w wyborach młodzięzy słubickiej, podobnie jak w badaniach CBOS-u (1994), znajduje się praca dajaca zadowolenie, na drugim ȳcie w gronie przyjaciół, na trzecim uznanie w oczach innych, uzyskane dzięki własnym kompetencjom (wiedzy i umiejętnoœci). Dopiero na czwartym miejscu lokuje się harmonijne ȳcie rodzinne, na kolejnym dokonanie czegoœ społecznie uȳtecznego. Osiãgnięcie sukcesu i znacznej zamoŹnoœci znalazło się na miejscu szóstym i siódmym.”¹² W deklaracjach młodzięzy pogranicza takie wartoœci, jak praca, rodzina i przyjaźn kolegów, zajmujã wysokie miejsce, stanowiã bowiem 91%–98% odpowiedzi a probujacych. Sytuacja jest jednak bardziej skomplikowana, poniewaz istnieje rozbieŹnoœć pomiędy deklarowaniem a faktycznym realizowaniem tych wartoœci. Sukces materialny nie zawsze bywa osiãgany w sposób legalny i wiãze się ze zjawiskami patologicznymi. Szerzej piœze o tym L. Gołdyka: „Z przełomem społeczno-ustrojowym zwiãzane jest powstanie nowej instytucji – bazaru. Jest to miejsce utrzymania duŹej częœci rodzin. Badacze terenów pogranicza zwracajã uwagę na to, Źe bazar i przejœcie graniczne stwarzajã obiektywne warunki do przejmowania przez młodzięzy okreœlonych sposobów myœlenia o własnym ȳciu, szkole, wykształceniu, kryteriach sukcesu ȳciowego, rodzinie. Sprzyjajã one przeœwiadczeniu, Źe materialna pomysłnoœć wiãze się z handlem, a nie z pracã produkcyjnã czy wysokimi kwalifikacjami zawodowymi i Źe sukcesy ȳciowe nie zaleŹã od jakoœci i poziomu wykształcenia, ale od ȳciowej zaradnoœci czy handlowego sprytu. Bazar czy przejœcie graniczne stwarzajã młodzięzy większe niŹ w innych miastach moŹliwoœci zarobkowania [...]. Młodzięzy zarobkuje równieŹ u zawodowych (jeœli moŹna tak mówić) przemeytników. Za

w miastach przygranicznych; E. N a z a r k i e w i c z - N i e d b a l e c: *Aksjologiczne orientacje młodzięzy polskiej i niemieckiej*; Z. W o ł k: *Obraz młodzięzy Zgorzelca – miasta pogranicza w œwietle lokalnych mediów*; M. Z i e l i Ń s k a: *Dynamika i kierunek przemian pozaszkolnej aktywnoœci młodzięzy w mieœcie przygranicznym*. Wszystkie artykuły w: *Transgranicznoœć w perspektywie socjologicznej...*

¹¹ E. N a z a r k i e w i c z - N i e d b a l e c: *Aksjologiczne orientacje młodzięzy...*, s. 193–206.

¹² TamŹe, s. 196.

określonymi zajęciami stoją częstokroć zachęty rodziców charakteryzujących się zaburzoną strukturą aksjologiczną.”¹³

Autorzy wskazują również na zmniejszenie się socjalizacyjnego znaczenia szkoły, negatywną zmianę struktury aspiracji edukacyjnych młodzieży, wzajemnych odniesień uczniów, postaw wobec nauczycieli, na wzrost znaczenia grup rówieśniczych proponujących konkurencyjny wobec szkolnego i atrakcyjny dla młodzieży system wartości. L. Gołdyka w konkluzji swego artykułu pisze: „Zauważamy wysoki stopień aprobaty dla orientacji pragmatycznej, przejawiający się w akceptowaniu bezwzględного dążenia do sukcesu, łączenie wartości człowieka z dorobkiem materialnym, w akceptowaniu wykorzystania ludzi łatwowiernych, w niedowierzaniu innym, w traktowaniu ich jako konkurentów, we współzawodnictwie z innymi [...]. Młodzież obserwuje zachowania rodziców, dalszych krewnych, sąsiadów, kolegów, przybyszów, uczestniczy bezpośrednio lub pośrednio we współzawodnictwie. To kształtuje orientację większościową pragmatyczną na poziomie celów i środków, instrumentalny stosunek do ludzi, egocentryczny utylitaryzm.”¹⁴ Uzupełnieniem tego obrazu młodzieży pogranicza polsko-niemieckiego i jej systemu wartości są wyniki badań J. Kurzępy, który opisuje zjawisko „jumy”. „Na pograniczu zachodnim mówi się: »to jest z jummy«, zamiast »to jest kradzione«; mówi się »zajumać« zamiast ukraść, »jumacz« zamiast złodziej. Towarzyszy temu słownictwu brak jednoznacznej oceny moralnej tego procederu ze strony mieszkańców pogranicza. Słownie deklaruje się niechęć do »jumy« i »jumaczy«, ale jednocześnie zamawia się u nich towar.”¹⁵ Autor zwraca uwagę, że w części miejscowości przygranicznych działają grupy specjalizujące się w określonych typach kradzieży „na jumie” i zjawisko to nie spotyka się z żadną negatywną reakcją społeczną.

Wyniki badań lubuskich socjologów i pedagogów wskazują, że istnieje rozbieżność między deklarowaniem a realizowaniem wartości. Gdyby porównać deklarowany system wartości młodzieży z pogranicza i z innych stron kraju, to nie stwierdzono by wielkich różnic. Trzeba jednak podkreślić specyfikę przestrzeni pogranicza, a zwłaszcza szukać przyczyn tak szybkiego nasilania się zjawisk patologicznych, za którymi stoi pragnienie sukcesu materialnego za wszelką cenę. Zdumiewające, że dorośli, którzy powinni być wzorem i ostoją wartości pozytywnych, przyzwalają na patologiczne zachowania swoich dzieci. Wbrew deklaracjom młodzież dąży do sukcesu materialnego, w nim tylko upatrując celu życia. Myślę, że to negatywne zjawisko można tłumaczyć m.in. systemem wartości społeczności zasiedlających tereny pogranicza polsko-niemieckiego. Społeczności te, złożone często z grup o różnej proveniencji etnicznej, nie wytworzyły dostatecznie mocnych więzi społecznych, na których

¹³ L. G o ł d y k a: *Miasto pogranicza...*, s. 156.

¹⁴ Tamże, s. 160.

¹⁵ J. K u r z ę p a: *Deprywacja współczesnej młodzieży...*, s. 235.

można by oprzeć spójny system wartości pozytywnych. Ten system istnieje tylko na poziomie deklaracyjnym, natomiast w „konfrontacji” z inną grupą społeczną okazuje się nie dość zinternalizowany, aby społeczność mogła go przestrzegać w całości i przekazać młodemu pokoleniu. Dodatkowym elementem może być funkcjonujący stereotyp „Niemca wroga”, wobec którego nie obowiązują te same normy co w grupie własnej.

Wartości młodzieży pogranicza kulturowego polsko-niemieckiego

Przykładem miejscowości pogranicza kulturowego jest Głogówek, w którym – jak się szacuje – trzy czwarte mieszkańców to autochtoni, a jedna czwarta deklaruje narodowość niemiecką. Młodzież z Głogówka i okolic dzięki wizytom u krewnych w Niemczech, ich przyjazdom do Polski, wymianie szkolnej i pobytom w rodzinach niemieckich ma możliwość poznania życia swych rówieśników niemieckich oraz ocenienia ich systemu wartości, a przez to pośrednio wyraża swoje preferencje¹⁶. Ponad połowa badanych uczniów polskich wyraziła dezaprobatę postaw młodzieży niemieckiej. Ten typ odpowiedzi występował 3,5-krotnie częściej niż odpowiedzi aprobujące zachowania młodych Niemców (13,4%); reszta to odpowiedzi obojętne w ocenie. Wypowiedzi aprobujące i dezaprobuujące związane są z ocenianiem i wartościowaniem zachowań, postaw, stylu życia, a czasami sposobu myślenia młodzieży niemieckiej. Odpowiedzi wyrażające pozytywne sądy dotyczyły startu życiowego młodego pokolenia Niemców i ich warunków bytowych. Badani akcentowali materialną stronę życia. Młodzież podkreślała wyższy standard materialny swych rówieśników zza granicy i ich łatwiejszy start życiowy. Porównywanie swojej i ich sytuacji było deprymujące i wywoływało rozżalenie u tych młodych Polaków, których nie stać na taki poziom życia. Wartości materialne okazały się dla tej grupy badanych priorytetowe.

Młodzież polska, wyrażając dezaprobatę i negatywnie wartościując różne sfery życia niemieckich rówieśników, jednocześnie akcentowała pozytywne wartości polskiej rzeczywistości. To wartościowanie dotyczyło trzech płaszczyzn: – życia szkolnego i stosunków w szkole,

¹⁶ Charakterystykę badanej zbiorowości uczniów, opis badań i wyniki zawarłam w następujących artykułach: *Młodzież pogranicza kulturowego i jej postrzeganie rówieśników w Niemczech*. W: *Spoleczności pogranicza – wielokulturowość – edukacja*. Red. T. Lewowicki i B. Grabowska. Cieszyn 1996, s. 75–86; *Młodzież pogranicza kulturowego i jej identyfikacje kulturowe*. W: „*Studia Etnologiczne i Antropologiczne*”. T. 2: *Kultury regionalne i pogranicza kulturowe a świadomość etniczna*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1999, s. 147–151.

- życia rodzinnego,
- cech społecznych i cech charakteru.

Pierwszy z aspektów, które spotkały się z dezaprobatą naszych respondentów, to życie szkolne w Niemczech. Jeden z badanych uczniów napisał: „Przede wszystkim szkoła. Tam jest poziom niższy niż u nas. Młodzież na lekcjach jest wyluzowana, np. jedzą śniadanie, dają nogi na stół, do czego to podobne [...] młode pokolenie Niemców różni się pod każdym względem od młodzieży polskiej. Młodzież polska jest bardziej zdyscyplinowana, kulturalna, lepiej odnosi się do nauczycieli.” W tym i podobnych opisach życia szkolnego w Niemczech, które badani znają z opowiadań swoich krewnych, rówieśników bądź z autopsji (wymiana szkolna), zawarte są dwa elementy: stwierdzenie, że w szkołach niemieckich jest niższy poziom nauczania oraz ocena dyscypliny w szkole, sposobu odnoszenia się do nauczycieli. Obydwa elementy zostały ocenione negatywnie przez badanych i przeciwstawione polskiej rzeczywistości szkolnej.

Ustosunkowując się do modelu życia rodzinnego, młodzież wskazywała, że powszechna pogoń za pieniędzmi destabilizuje rodzinę niemiecką i uniemożliwia jej wypełnianie swoich funkcji. Uczennica pochodzenia autochtonicznego, która często wyjeżdża do Niemiec, tak napisała: „Rodziny niemieckie cechuje wysoki poziom konsumpcji. Brak w nich często więzi z kościołem. Wartości moralne są coraz częściej spychane na bok.” Jest to opinia reprezentatywna dla grupy badanych, bardzo krytyczna, dezaprobująca dążenie za wszelką cenę do dobrobytu. Uczniowie podnosili problem braku serdecznych więzi i porównywali to ze znanymi sobie śląskimi rodzinami, w których występuje integracja pokoleniowa, obserwowana m.in. na różnego rodzaju spotkaniach nie tylko z rodzicami i rodzeństwem, ale rodzinnych (wesela, chrzty, „roczki”, I Komunia św.). Szczególny krytycyzm wyrażały dziewczęta pochodzenia autochtonicznego. To one przede wszystkim podkreślały, że nie wolno skupiać się tylko na dobrach materialnych, że wartości moralne są nie mniej istotne. Uzupełnieniem opisu tej sfery życia jest stosunek młodzieży do rodziców i ludzi starszych. Jedna z uczennic napisała: „Większość młodzieży nie czuje respektu przed swoimi rodzicami, a w ogóle przed starszymi. Naśmiewają się z nich, źle się do nich odnoszą.” Właśnie możliwość konfrontacji niemieckich wzorów zachowań w rodzinie z tymi, które młodzież śląska zna z własnych domów, pozwala docenić rodzinne wartości. Jedna z dziewcząt wyraziła następującą opinię: „My jesteśmy wychowywani w tradycyjny sposób, mamy respekt przed rodzicami, u nich tego nie ma. Dzieci odnoszą się do rodziców źle, nie okazując im należytego szacunku, myślę, że mają zbyt wielką swobodę. Jest to złe!” Ta i inne wypowiedzi świadczą o docenieniu przywiązania do tradycyjnych wartości, w których jest wychowywane młode śląskie pokolenie.

Trzecia płaszczyzna oceny młodych Niemców poprzez którą badani uczniowie wyrazili swoje preferencje i wyznawane wartości, dotyczyła stylu ży-

cia. Szczególnie źle ocenione zostało wczesne rozpoczynanie życia seksualnego przez młodzież niemiecką, a także jej zachowanie. Jeden z badanych napisał: „Młodzież niemiecka podczas odwiedzin w Polsce zachowuje się skandalicznie. Podczas dyskotek, imprez upija się, pali marihuanę, chuligani na ulicach.” Na tym tle nasza młodzież – w opinii części respondentów – wypadła zdecydowanie pozytywnie. Uczniowie podkreślali jej kulturalne zachowanie, zdyscyplinowanie, poprawne zachowanie w rodzinie. Opinie dotyczące młodych Niemców obrazują system wartości młodzieży polskiej z pogranicza kulturowego. Konfrontacja z grupą obcą uzmysławia własną inność i pozwala docenić jej dobre strony. Oczywiście części młodzieży odpowiada wysoka stopa życiowa Niemców, zachwycają się dostępnością do wielu dóbr, wspaniałym wyposażeniem szkół, czyli tym wszystkim, co łączy się z materialnymi wartościami. Jednak duży odsetek uczniów wyrażających dezaprobatę stylu życia, cech charakteru i wzorów zachowań młodzieży niemieckiej świadczy o docenieniu przez nich polskiej szkoły z jej poziomem nauczania i wychowania oraz o przywiązaniu do polskiego (śląskiego) systemu wartości. Rodzina, religia, autorytet nauczyciela i starszych są nadal cenione w tej grupie społecznej.

Podsumowanie

Opisane tu pogranicza różni wiele: położenie, losy historyczne, skład etniczny i społeczny, kultura. To decyduje o odmienności systemów wartości, które reprezentuje młodzież. Sposób myślenia młodzieży jest odbiciem sposobu myślenia tych społeczności jako całości. Obydwie badane grupy młodzieży poddane były wpływom sąsiadów Niemców. Każda we właściwy sobie sposób tych wpływów doświadczała. Wyznawanie odmiennych systemów wartości przez młodzież pograniczy należy przypisać środowisku kulturowemu, typowi społeczności, typowi więzi społecznej i wartościom, które te środowiska reprezentują. Śląska młodzież autochtoniczna wzrastała w środowiskach zasiedzia-łych, gdzie wartości rodzinne, religijne, poczucie obowiązku, dobra praca są silnie zakorzenione. Konfrontacja z młodymi Niemcami, którzy reprezentują inne wzorce postępowania, uświadamia jej odrębność i wartość wyniesionego z domu etosu, umacnia jej przywiązanie do wyznawanego systemu norm moralnych. To przywiązanie osłabia podatność na zachowania negatywne i patologiczne. Z kolei społeczności nadgraniczne ziem zachodnich jako społeczności młode, bo osiadłe tam po drugiej wojnie światowej, i mocno zróżnicowane etnicznie i społecznie nie zdołały w ciągu 50 powojennych lat wytworzyć jasnych, przyswajalnych przez wszystkich norm społecznych. Konfrontacja z dobrobytem niemieckich sąsiadów, z wizją dostatniego życia wyzwala w nich

dążenie do łatwego zarobku, szybkiego bogacenia się nie zawsze legalnie, osiągnięcia jak najwięcej dóbr materialnych z pominięciem wartości moralnych.

**The space of borderland and young people's values
An attempt at a comparison**

S u m m a r y

The author talks about the values shared by the young people of the Polish-German borderland with reference to the Opole region (the case of the town of Głogówek), and to the area of the former Zielona Góra province (the case of the town of Ślubice).

In her article, the author uses the definition of borderland proposed by A. Sadowski, who views the issue of borderland from spatial, socio-cultural, and individual points of view, and who accepts also a subjectivist concept of value according to which, values are produced by individual convictions in a given group.

The differences between the two analysed regions, whose common denominator is the contact with the Germans, have been presented. The Ślubice borderland is an example of geographical borderland, while the area of Głogówek is a cultural borderland.

The author's basic conclusions are based on the opinion polls, conducted by herself among the Głogówek youth in 1995, concerning the image of the Germans. The conclusions concerning the system of values of the young people of the Polish-German borderland are based on the research conducted by the sociologists of the Zielona Góra region in the years 1991–1995.

In the final remarks, the author states that both groups of young people were subjected to the influence of his German neighbours. Each of the groups experienced those influences in a different way. Various systems of values shared by the young people of borderland areas should be scribed to a different cultural environment, type of society, type of social bonds, and the values represented by that environment.

**Raum des Grenzgebietes und Werte im Leben der Jugendlichen
Ein Vergleichsversuch**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Autorin bespricht die Werte, die unter den Jugendlichen aus dem polnisch-deutschen Grenzgebiet anerkannt werden, das das Oppelener Land (Beispiel von Kleinglogau) sowie die Gebiete der ehemaligen Woiwodschaft Grünberg (Beispiel von Damm-Vorstadt) darstellt. Ihre Ausführungen stützt sie auf die von A. Sadowski formulierte Definition des Grenzgebietes, nach

der das Grenzgebiet in drei Dimensionen einer Analyse unterzogen werden soll: in der räumlichen, sozial-kulturellen und persönlichkeitsbezogener. Die Autorin verwendet die subjektivistische Konzeption der Werte, indem sie behauptet, dass die Werte ein individuelles Produkt der Einstellungen der gegebenen Gruppe sind.

Die untersuchten Grenzgebiete wurden hinsichtlich ihrer Unterschiede charakterisiert. Ihr gemeinsames Merkmal besteht im Kontakt mit den Deutschen. Das Grenzgebiet bei Damm-Vorstadt ist ein Beispiel für das geographische Grenzgebiet, Kleinglogau ist ein typisches Beispiel für das kulturelle Grenzgebiet.

Zu den dargestellten Schlußfolgerungen kommt die Autorin aufgrund der Ergebnisse ihrer Forschungen über das Bild der Deutschen, die sie unter den Jugendlichen in Kleinglogau 1995 durchgeführt hat. Die Schlußfolgerungen bezüglich des Wertesystems der Jugendlichen im polnisch-deutschen Grenzgebiet resultieren aus den Forschungen der Lubuser Soziologen, die in den Jahren 1991–1995 realisiert wurden.

In der Schlußfolgerung stellt die Autorin fest, daß die beiden Gruppen der Jugendlichen unter dem Einfluß der deutschen Nachbarn standen. Jede dieser Gruppen wurde auf eine andere Weise beeinflusst. Verschiedenartige Wertesysteme der Jugendlichen in den Grenzgebieten schreibt die Autorin der kulturellen Umgebung, dem Typ der Gemeinschaft, dem Typ der sozialen Bände und Werten zu, die durch diese Umgebung vertreten werden.